

пер. / Эмиль Эггер. — СПб. : Тип. М. А. Хана, 1882. — 4., 244 с. То же. — СПб. : Тип. И. М. Комелова, 1900. — [2], 243 с.

7. Саламон Л. Всеобщая история прессы // История печати: антология. М: Аспект Пресс, 2001;

8. Пресса на арабском языке создана в 1821 г., когда в Египте было первое книгопечатание (Большая советская энциклопедия т. III, 196-б.

9. “Энциклопедия” Сами-Бея на турецком языке, т.1, 582-б.

10. Шейх и визирь на тюркском языке 36с. // Агазаде Ф., Каракашлы К. Очерк по истории развития движения нового алфавита и его достижения [Текст] / Ф.Агазаде, К. Каракашлы–Казань: Издание ВЦК НТА, 1928. – 130б.

УДК 329(575.2)

Анарбаева Г. А.

тарых илимдеринин кандидаты, доцент Ош мамлекеттик университети

1995-2000-ЖЫЛДАРДАГЫ КЫРГЫЗСТАНДАГЫ ПАРЛАМЕНТТИК ШАЙЛООЛОР ЖАНА САЯСИЙ СИСТЕМАНЫН ӨНҮГҮҮ ПРОЦЕССИН ТАЛДОО

Анарбаева Г.А.,

кандидат исторических наук, доцент Ошский государственный университет

АНАЛИЗ ПАРЛАМЕНТСКИХ ВЫБОРОВ В КЫРГЫЗСТАНЕ В 1995–2000 ГОДАХ И ПРОЦЕСС РАЗВИТИЯ ПОЛИТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ

Anarbayeva G.A.

Candidate of Historical Sciences,

Associate Professor

Osh State University

ANALYSIS OF PARLIAMENTARY ELECTIONS IN KYRGYZSTAN (1995–2000) AND THE PROCESS OF POLITICAL SYSTEM DEVELOPMENT

Аннотация. Макалада 1995–2000-жылдардагы Кыргызстандагы парламенттик шайлоолордун өзгөчөлүктөрү жана алардын саясий системанын өнүгүүсүнө тийгизген таасири талданат. Изилдөөдө бул мезгилдеги саясий партиялардын түзүлүшү, алардын шайлоо процессиндеги ролу жана өлкөнүн демократиялык өнүгүүсүндөгү орду каралат. Мажоритардык шайлоо системасынын колдонулушу жана анын саясий атаандаштыкка тийгизген таасири кеңири талдоого алынган. Шайлоо процессин уюштуруудагы административдик ресурстардын ролу жана эл аралык уюмдардын байкоочу катары катышуусу да изилдөөнүн маанилүү аспектилерин түзөт. Жыйынтыгында, макала шайлоо процесстери аркылуу калыптанган саясий маданияттын өзгөчөлүктөрүн жана партиялык системанын өнүгүү тенденцияларын ачып көрсөтөт. Изилдөөдө шайлоо процессинин уюштуруу өзгөчөлүктөрү, мыйзамдык базанын өнүгүшү жана саясий акторлордун динамикасы изилденген. Ошондой эле, изилдөө Кыргызстандын өткөөл мезгилдеги саясий трансформациясын түшүнүү үчүн маанилүү теориялык жана практикалык маалыматты сунуштайт.

Негизги сөздөр: саясий партиялар, парламент, мажоритардык шайлоо, Конституция, демократия.

Аннотация. В данной статье анализируются особенности парламентских выборов в Кыргызстане в период 1995-2000 годов и их влияние на развитие политической системы. В исследовании рассматривается формирование политических партий того времени, их роль в избирательном процессе и место в демократическом развитии страны. Особое внимание уделяется использованию мажоритарной избирательной системы и её влиянию на политическую конкуренцию. Также исследуются роль административных ресурсов в организации выборов и участие международных организаций в качестве наблюдателей. В заключении статья

выявляет особенности политической культуры, сформировавшейся через избирательные процессы, и тенденции развития партийной системы. В рамках исследования изучены организационные особенности избирательного процесса, развитие нормативно-правовой базы и динамика политических акторов. Кроме того, работа предоставляет важные теоретические и практические данные для понимания политической трансформации Кыргызстана в переходный период.

Ключевые слова: политические партии, парламент, мажоритарные выборы, Конституция, демократия.

Annotation. This article analyzes the features of parliamentary elections in Kyrgyzstan during the period of 1995–2000 and their impact on the development of the political system. The study examines the formation of political parties at that time, their role in the electoral process, and their place in the democratic development of the country. Particular attention is given to the use of the majoritarian electoral system and its influence on political competition. The role of administrative resources in the organization of elections and the participation of international organizations as observers are also explored. In conclusion, the article identifies the characteristics of political culture shaped through electoral processes and the trends in the development of the party system. The study covers the organizational specifics of the electoral process, the development of the legal framework, and the dynamics of political actors. Moreover, the work provides important theoretical and practical insights for understanding Kyrgyzstan's political transformation during the transitional period.

Keywords: political parties, parliament, majoritarian elections, Constitution, democracy.

Киришүү. Шайлоо – демократиялык коомдун өзгөчө бир абалы катары, элдин саясий тагдырын чечүүдө негизги ролду ойнойт. Мисалы, демократиялык өлкөлөрдө шайлоо аркылуу жарандар мыйзам чыгаруучуларды, аткаруу бийлигинин башчыларын жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын өкүлдөрүн тандап алышат. АКШдагы президенттик шайлоолордун жыйынтыгы же Европадагы парламенттик шайлоолор элдин саясий тандоолорун жана өлкөнүн өнүгүү багытын так чагылдырат. Кыргызстанда да шайлоо саясий лидерлердин эл тарабынан тандалып, алардын эл алдындагы жоопкерчилигин камсыз кылуу механизм түзүп берет. Бул өзгөчөлүк демократиялык коомдун туруксуздуктан тынчтыкка өтүшүнө өбөлгө түзөт. 1995–2000-жылдар кезеңи Кыргызстандагы саясий системанын маанилүү өзгөрүүлөрдүн убагы болуп, бул маселеде шайлоолор негизги ордун ээлеген.

1995-жылдагы парламенттик шайлоонун саясий кырдаалга тийгизген таасири, 2000-жылдагы шайлоо жана ал учурдун саясий контексти *теманын актуалдуулугу*. Алсак, шайлоо процесстеринин өзгөчөлүктөрү, шайлоодогу негизги оюнчулардын орду, эл аралык байкоочулардын баасы, ошондой эле шайлоо аркылуу бийлик менен элдин ортосундагы мамилелердин өзгөрүшү талданат. Бул аркылуу Кыргызстандын демократиялык өнүгүү багытындагы жетишкендиктери жана кыйынчылыктары тереңирээк ачылып

көрсөтүлөт. Андан тышкары, шайлоолордун жүрүшүндөгү кыйынчылыктар, эл аралык баалоо жана реформалардын мүмкүнчүлүктөрү изилденет.

Изилдөөнүн методологиясы. Илимий изилдөөдө тарыхый анализ жана контент-анализ методдору колдонулду. Тарыхый анализ Кыргызстандагы саясий трансформациянын негизги этаптарын архивдик маалыматтардын, илимий публикациялардын жана расмий документтердин негизинде аныктоого мүмкүндүк берди. Контент-анализ шайлоо процессинин нормативдик-укуктук базасын, анын ичинде Кыргыз Республикасынын Конституциясын жана шайлоо кодекстерин изилдөө үчүн колдонулган. Бул методдор саясий системанын реформалоо процесстерин жана алардын демократиялык өнүгүүгө тийгизген таасирин терең түшүнүүгө шарт түзөт.

Негизги бөлүк. 1995-жылдагы парламенттик шайлоо бийликтин мыйзам чыгаруучу жана аткаруучу бутактарынын тирешинен келип чыккан татаал саясий кырдаалда өттү. Буга депутаттык комиссиянын республикадагы менчиктештирүү процессин текшерүүсүнүн жыйынтыгы себеп болду: өкмөттүн көптөгөн мүчөлөрү, депутаттар, жергиликтүү администрациялардын башчылары мамлекеттик объектерди менчиктештирүүгө, аларды жеке менчикке сатып алууга катышкан кайтарылбаган жеңилдетилген кредиттердин жардамы менен арзандатылган наркы [6, 280-281].

Комиссия бул жыйынтыкты Жогорку Кеңештин күзгү сессиясында жарыялоону пландаган. Буга каршы жогорку коррупционерлер парламентти саясий жактан каралоо боюнча кеңири кампанияны баштады.

Айрым депутаттар жана жергиликтүү администрация башчыларынан турган топ 1994-жылдын июнь айында “105-билдирүү” [6, 280-281] жарыялап, анда Жогорку Кеңештин депутаттарын президентти кулатууга аракет кылган деп айыптаган. Алар төмөнкүлөрдү сунушташты: биринчиден, Мыйзам чыгаруу жыйынынан (туруктуу палата) жана Эл өкүлдөр жыйынынан турган эки палаталуу парламент түзүү максатында Конституцияны өзгөртүү маселеси боюнча жалпы элдик референдум өткөрүү; экинчиден, Жогорку Кеңештин депутаттары өздөрүн мөөнөтүнөн мурда таратыш керек [10].

Көп өтпөй президенттин реформасын колдогон 143 депутат (депутаттардын жалпы саны 323 адам) Жогорку Кеңештин жыйындарына катышуудан баш тартты, анткени эл арасындагы беделин жоготту [10]. Ушундан улам парламенттин иши шал болуп калды.

Ошол эле учурда А.Жумагулов башында турган өкмөт Жогорку Кеңештеги кризиске алып келген процесстерге аткаруу бийлигинин жогорку органы тынчсызданып жатканын айтып, отставкага кетүү боюнча арызын тапшырды. Буга парламенттин ишине, анын сессиясына андан ары катышуудан баш тарткандыктарын жана Кыргыз Республикасынын Конституциясына, анын Регламентине ылайык? парламент депутаттыкка шайланбай калгандыгын билдирген басма сөздө жарыяланган кайрылуулары далил болот. Келечекте кандайдыр бир чечимдерди кабыл алуу үчүн, б.а. Жогорку Кеңеш иш жүзүндө өз ишин токтоткон [12].

Республикада парламенттик кризис башталып, Жогорку Кеңештин жөндөмсүз болушуна алып келди (ал жарым жылдан ашык убакыт бою жигердүү эмес болчу-А.Г.). Экспикер М.Шеримкуловдун айтымында, кризистин негизги себеби – жаңы Конституция кабыл алынгандан кийин таркатууга жана мөөнөтүнөн мурда шайлоо өткөрүүгө макул болбогон парламенттин өзүнүн шайкеш келбегендиги [23, 35].

Бийликтин мыйзам чыгаруу бутагындагы кризистин шартында эки палаталуу парламент түзүү идеясы кайрадан жанданган [13]. Кризистик кырдаалды мамлекет

башчысы А.Акаев жөнгө салган. Президент 1994-жылдын 5-сентябрындагы «Кыргыз Республикасындагы саясий туруктуулукту камсыз кылуу жана кечиктирилгис социалдык-экономикалык чаралар жөнүндө» Жарлыгында 1994-жылы эки палаталуу Жогорку Кеңешке мөөнөтүнөн мурда шайлоолорду жана референдумду өткөрүү маселесин чечүү зарылдыгын белгилеген. Парламенттин эки палаталуу түзүмүн, ошондой эле Жогорку Кеңештин макулдугу менен жаңы өкмөт түзүлгөнгө чейин өз ыйгарым укуктарын аткаруу тапшырылган өкмөттүн отставкасын толугу менен кабыл алуу [12] болгон.

Жарлыкка ылайык, ал Жогорку Кеңештин ишин мөөнөтүнөн мурда токтотту, б.а. аны таркатып, парламенттин структурасын өзгөртүү боюнча референдумду дайындады.

Саясат таануучу А.Куртов бул мезгилде республика чындап эле социалдык-экономикалык кризисти башынан кечирип, андан кийинки конституциялык реформалар аркылуу чыгууга аракет кылышкан деп эсептейт. Ошол эле учурда мунун артында турган президенттик бийликти мүмкүн болушунча чыңдоого умтулуу – бийликтин эң жогорку мыйзам чыгаруу органы гана эмес, ошондой эле парламенттеги коррупцияларлар болгондугун белгилейт [7, 19].

Ошондой эле саясат таануучу Р.Абазовдун пикиринде, Жогорку Кеңештин таркатылышы советтик типтеги акыркы саясий институттун жоюлушу жагынан негиздүү болгон жана Конституцияда белгиленгенден бери анын конституциялуулугу жагынан да негиздүү эмес. Негизги мыйзамга өзгөртүүлөр жана толуктоолор Президенттин сунушу боюнча Жогорку Кеңеш тарабынан парламенттин депутаттарынын үчтөн кем эмесинин жана 300 миңден кем эмес Кыргыз Республикасынын жарандарынын сунушу боюнча кабыл алынат [8, 86]. Референдум тууралуу эч нерсе айтылган жок. Демек, эки референдум өткөрүү зарыл болгон: биринчиси – Конституцияга өзгөртүүлөр жана толуктоолор жалпы элдик добуш берүү аркылуу киргизилеби же жокпу; экинчиси, парламенттин структурасын реформалоо маселеси [22, 27-28].

Референдум 1994-жылдын 22-октябрында болуп, коомдук талкууга эки маселе коюлган: 1) Кыргыз Республикасынын Конституциясына, мыйзамдарына өзгөртүүлөр, толуктоолор жана мамлекеттик турмуштун башка маанилүү маселелери референдумга коюлушу мүмкүн; 2) эки палаталуу Жогорку

Кеңешти түзүү жөнүндө [14]. Биринчи суроо боюнча шайлоочулардын 85,23% “макул”, 10,50% “каршы”; экинчисинде 84,43% “макул”, 11,4% “каршы” добуш берилген [15].

Референдумдун жыйынтыгы боюнча “Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин депутаттарын шайлоо жөнүндө” мыйзамга өзгөртүүлөр жана толуктоолор киргизилип, “Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин депутаттарын шайлоо тартибине айрым толуктоолорду жана өзгөртүүлөрдү киргизүү жөнүндө” жаңы Мыйзам жана Жарлык кабыл алынды. Эки палаталуу Жогорку Кеңешти түзүү жөнүндө 1994-жылдын 22-октябрындагы референдумдун (бүткүл элдик добуш берүү) чечиминин негизинде [18].

Мөөнөтүнөн мурда парламенттик шайлоо 1995-жылдын 5-февралына дайындалган. 1995-жылы Жогорку Кеңешке шайлоо «Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин депутаттарын шайлоо жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамына ылайык эки тур менен мажоритардык системанын негизинде өткөрүлгөн. 1994-жылдын 12-январындагы №1380-XII, «Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешине шайлоо өткөрүү жөнүндө» 1994-жылдын 27-октябрындагы «Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешине шайлоолорду өткөрүү жөнүндө», «Тартибине айрым толуктоолор жана өзгөртүүлөр киргизүү жөнүндө» Жарлыктары менен 1994-жылдын 27-октябрындагы Кыргыз Республикасынын эки палаталуу Жогорку Кеңешин түзүү жөнүндө 1994-жылдын 22-октябрындагы референдумдун (бүткүл элдик добуш берүүнүн) чечиминен келип чыккан Жогорку Кеңешке шайлоо боюнча, «Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин тизмелерин жана чектерин бекитүү жөнүндө» Мыйзам чыгаруу жыйынына шайлоо округдары Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин 1994-жылдын 31-октябрында бекитилген.

Мажоритардык шайлоо системасы бүтүндөй республика боюнча жоголгон бир мандаттуу округдардагы шайлоочулардын добуштарын эсепке албастан, тигил же бул округдагы шайлоочулардын көпчүлүгүнүн пикирин эске алат. Натыйжада, бул система күчтүү саясий партиялардын түзүлүшүнө тоскоол болуп, бүтүндөй саясий системанын өнүгүшүнө бөгөт коёт [3, 92].

Парламенттин эки палатасынын депутаттары жалпы, тике жана бирдей шайлоо укугунун негизинде бир мандаттуу округдар

боюнча 5 жылдык мөөнөткө шайланышкан. Депутаттыкка кандидаттарды көсөтүүгө саясий партиялар жана шайлоо блоктору, эмгек коллективдери жана шайлоочулардын жашаган жери боюнча чогулуштары укуктуу.

Шайлоонун жол-жобосу төмөндөгүдөй болгон: биринчи турда жеңүү үчүн абсолюттук көпчүлүк добушка ээ болуу керек болчу (50%+1); эгерде жеңүүчү аныкталбаса, анда биринчи турда эң көп добушка ээ болгон эки депутат гана катышкан экинчи тур өттү; добуштардын жөнөкөй көпчүлүгүн алган талапкер шайланды деп эсептелет; Добуш берүүгө шайлоочулардын 50%дан кем эмеси катышса, шайлоо өттү деп эсептелет [15].

105 депутаттык мандатка, анын ичинде, Мыйзам чыгаруу жыйынына 35 депутат, Эл өкүлдөр кеңешине 70 депутат катышып, 1478 талапкер ат салышкан. 1054 талапкер катталып, 936сы шайлоо бюллетендерине киргизилген [21], анын ичинен 161и саясий партиялардан, 200ү коомдук кыймылдардан, 625и эмгек жамааттарынан [16].

1995-жылдагы шайлоого 9 гана саясий партия катышкан. Бул партиялардын алсыздыгын да, партиялык системанын өнүкпөгөндүгүн да далилдеди. Ал эми 1992-жылы Польшада биринчи эркин шайлоого 62 партия, 1995-жылы Орусияда 43 партия катышкан [1, 77].

Шайлоо өнөктүгүнүн жүрүшүндө бир нече шайлоо блоктору түзүлдү: 1) «Түрк атанын балдары», «Рух» («Жаңы Демилге») кыймылдарынын курамында «Курманжан-датка», Мусулман-демократтар бирикмеси, этникалык түрктөрдүн коому. Кыргызстандын «Түрк-Ата», студенттер союзу, «Азия жебелери» саясий клубу ж.б.; 2) КДК блогу, коммунисттер, «Ата Мекен», «Ар-Намыс жана Прогресс» бирикмеси, Мусулман аялдар лигасы, «Бакай-Ата» коому; 3) ЭрК, ПКК жана 6 коомдук-саясий бирикме кирген демократиялык күчтөрдүн курултайы; 4) Кыргызстан Биримдиги партиясы (КБК), Республикалык элдик партия, Агрардык партия, Кыргызстан аялдарынын конгресси жана 11 коомдук-саясий бирикмелерден турган «Кыргызстандын биримдиги үчүн» [2, 3].

Бирок, саясат таануучу А.Акуновдун айтымында, 1995-жылдагы парламенттик шайлоодо шайлоо блоктору үчүн олуттуу роль байкалган эмес [2, 3].

Шайлоонун биринчи туру 1995-жылдын 5-февралында болуп, ага 168 581 шайлоочу (74,3%) катышкан. 16 талапкер жеңди, анын ичинде: Алардын 14ү СДПга, 2сү Мыйзам

чыгаруу жыйынына кирди [17], булар Коммунисттик партиянын мурдагы лидерлери жана алардын тарапкерлери болгон [24].

Экинчи тур 19-февралда өтүп, 184 талапкер ат салышууну улантты [9, 195]. Экинчи турга шайлоо тизмесине кирген шайлоочулардын 61,14%ы катышып, бир катар округдарда шайлоо өткөн жок. Добуш берүүгө шайлоочулардын жарымынан азы келди.

Жогорку Кеңешке 9 саясий партиянын мүчөлөрү кирди: КСДП 3 мандат алды; “Эркин Кыргызстан”, “Кыргызстандын биримдиги”, “Кыргызстан коммунисттер” партиясы, “Ата-Мекен” – 2 мандат; КДК, РНПК, Агрардык жана агрардык-эмгек – 1 мандат [21, 195-200]. Депутаттардын басымдуу бөлүгү өздөрүн партиясыз деп жарыялашкан.

Парламенттик шайлоонун жыйынтыгына эл аралык байкоочулар төмөнкүдөй баа беришти: округдук шайлоо комиссиялары «Шайлоо мыйзамын» башкача чечмелеп жатышат, шайлоо мыйзамын так түзүү зарыл (С. Холзен) [24]; таң калычтуусу, “цивилизациялуу өлкөлөрдө” болгон шайлоо участкаларындагы бир нече мыйзам бузуулар эмес, бийлик өкүлдөрүнүн мыйзамдарды билбегени же атайылап этибарга албаганы болду. Шайлоо учурундагы мындай атайылап мыйзам бузуу “Кыргызстан коррупция жана компетентсиздик кеңири жайылган өлкө экенинен кабар берет” (Ж.Прайд) [24].

- Көптөгөн мыйзам бузуулардын арасында:

- жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын шайлоочуларга кысым көрсөтүү жана «ылайыксыз» талапкерлерге жалаа жабуу аркылуу шайлоого таасир этүү аракеттери [24];

- шайлоо өнөктүгүн жүргүзүүнүн көптөгөн талапкерлер тарабынан колдонулуп жаткан мыйзамдарды жана ченемдик укуктук актыларды этибарга албаган уруксатсыз ыкмалары;

- Кээ бир шайлоочулар жакындарынын ордуна добуш берүүгө аракет кылган “үй-бүлөлүк” жана топтук добуш берүү. Алсак, 63-шайлоо округунун №131 шайлоо участогунда каттоо журналында бир эле адам бир нече жолу кол койгон 249 факты катталган. Мунун негизинде чет элдик байкоочулар бул аймактагы шайлоону жараксыз деп табышты;

- добуштарды сатып алуу.

- Анткен менен ОБСЕнин Демократиялык институттар жана адам укуктары бюросунун (ДИАУБ) байкоочулары да шайлоону

өткөрүүдөгү оң өзгөрүүлөрдү белгилешти [4].

Борбордук шайлоо комиссиясынын төрагасы С.Иманбаев 1995-жылдагы парламенттик шайлоо мурда өткөрүлгөн бардык шайлоо өнөктүктөрүнөн түп-тамырынан бери айырмаланып, жарандар, бардык саясий партиялар, кыймылдар жана эмгек жамааттары үчүн эркин жана максималдуу демократиялуу болгонун белгиледи. Шайлоо альтернативалык негизде өтүп, талапкерлер эч кандай чектөөсүз көрсөтүлдү [4].

Айрыкча 2000-жылдагы шайлоодо шайлоо блоктору жана алардын коомчулук менен иш алып баруусу өзгөчө байкалган. Эл аралык байкоочулар шайлоо мыйзамдарын өркүндөтүү жана саясий маданиятты жогорулатуу зарылдыгын баса белгилешкен.

1995-жылдагы Жогорку Кеңешке шайлоо Кыргызстандын саясий системалары менен батыш өлкөлөрүнүн ортосундагы олуттуу айырмачылыктарды көрсөттү. Европада шайлоо өнөктүгүн жеке талапкерлер эмес, саясий партиялар жүргүзөт; Батыштын шайлоочулары депутаттыкка айрым кандидаттар учун добуш бергенде баарыдан мурда алардын партия-луулугуна карашат; Парламенттеги көпчүлүк орунга ээ болгон саясий партия автоматтык түрдө өз өкүлдөрүнөн премьер-министрди көрсөтүү жана өкмөттү түзүү укугуна ээ болот. Талапкерлерди партия лидерлери эмес, штаттык праймериз маалында шайлоочулар тандаган АКШда абал бир аз башкача. Мамлекет башчысы Конгресстен көз карандысыз шайланат жана анын жардамчыларын жана министрлерин мыйзам чыгаруу бутагына тиешеси жок адамдардын арасынан тандайт. Эгерде ал конгрессмен болсо, анда акыркысы отставкага кетиши керек [19, 160-161].

Ошого карабастан, 1990-жылдардын орто ченинде Кыргызстанда саясий лидерлердин шайлоо жолу менен алмашылышын жана элитанын ар кыл топторунун ортосундагы ачык жана таза атаандаштыкты камсыз кылуу үчүн бардык шарттар түзүлгөн. Кыргызстанда чындыгында эркин жана таза шайлоо өттү, анткени оппозиция ачык атаандаштыкта жеңүү мүмкүнчүлүгүнө ээ болгон.

Партиялык тизме боюнча Жогорку Кеңешке биринчи шайлоо 2000-жылы өткөн. Мындай шайлоолордун укуктук негизи 1998-жылдагы конституциялык реформалар болгон, анын жүрүшүндө Кыргыз Республикасынын Конституциясына өзгөртүүлөр киргизилген.

Шайлоо пропорционалдык-мажоритардык аралаш система менен 5% тосмо менен өттү. Мыйзам чыгаруу жыйынынын депутаттарынын 15% пропорционалдык, 85% мажоритардык өкүлчүлүк менен шайланды. Анын негизинде Мыйзам чыгаруу жыйынынан 15 орун саясий партияларга берилген, алар өздөрүнүн программалык багыттарын ишке ашырып, чечим кабыл алуу процессине таасир эте алышат.

Республикалык парламенттин бир бөлүгүн партиялык тизме боюнча түзүүнүн жол-жобосун киргизүү жолу менен партиялардын өнүгүшүнө дем берүү аракети белгилүү натыйжа берди. Эң көп саясий пар-

тиялар түзүлдү. Бирок, шайлоо алдындагы иштер негизинен шайлоо үчүн түзүлгөн шайлоо блокторунун күчү менен жүргүзүлгөн. Ал эми Жогорку Кеңешке партиялык тизме менен шайланган депутаттар парламенттин ишин фракциялык иштөө режимине өткөрө алышкан жок. Бул ошол кездеги саясий партиялардын аздыгы жана уюштуруучулук жактан чабалдыгы менен түшүндүрүлөт. Алардын ролун түшүнбөстүк, реалдуу турмуштан обочолонуу, алардын программалык көрсөтмөлөрүнүн декларативдик мүнөзү көп учурда саясий партиялар жана алардын активисттери айрым саясий ишмерлер тарабынан өз максаттарына жетүү үчүн курал гана болуп калышына алып келди.

Кыргызстанда парламенттик шайлоого карата 27 партия катталган.

№	Кыргызстандын саясий партиялары	Катталган датасы
1.	Асаба	Декабрь 1991-ж.
2.	Эркин Кыргызстан	Декабрь 1991-ж.
3.	Кыргызстан коммунисттер партиясы	Сентябрь 1992-ж.
4.	Кыргызстандын Республикалык элдик партиясы	Октябрь 1992-ж.
5.	Ата-Мекен	Декабрь 1992-ж.
6.	КДК	Ноябрь 1993-ж.
7.	Социал-демократиялык партия	Декабрь 1994-ж.
8.	Агрардык партия	Ноябрь 1993-ж.
9.	Кыргызстандын биримдик партиясы	Июнь 1994-ж.
10.	Агрардык-эмгек партиясы	Октябрь 1994-ж.
11.	Кыргызстандын аялдар демократиялык партиясы	Октябрь 1994-ж.
12.	Эл (бей-бечаралар) партиясы	Декабрь 1995-ж.
13.	«Манас эл» руханий жаңылануу партиясы	Декабрь 1995-ж.
14.	Өнөр жай, айыл чарба кызматкерлеринин жана аз камсыз болгон үй-бүлөлөрдүн кызыкчылыктарын коргоо партиясы	Октябрь 1996-ж.
15.	Эмгекчил эл партиясы	Июль 1997-ж.
16.	Экономикалык жаңылануу партиясы	Декабрь 1997-ж.
17.	Бишкек шаардыктарынын партиясы	Январь 1998-ж.
18.	Аракет партиясы «Менин Өлкөм»	Ноябрь 1998-ж.

19.	Кооператорлор партиясы	Март 1999-ж.
20.	Элдин биримдиги жана ынтымак партиясы	Апрель 1999-ж.
21.	Ар-Намыс	Август 1999-ж.
22.	Кыргызстандын дыйкан (Фермер) партиясы	Сентябрь 1999-ж.
23.	Кайран эл	Сентябрь 1999-ж.
24.	Кыргызстандын Коммунисттик партиясы	Сентябрь 1999-ж.
25.	Адилет	Сентябрь 1999-ж.
26.	Афганистан согушунун ардагерлеринин жана башка жер-гиликтүү куралдуу жанжалдардын катышуучуларынын партиясы	Октябрь 1994-ж сентябрда кайра каттодон өткөн 1999-ж.
27.	Кыргызстандын Республика Партиясы	Октябрь 1999-ж.

9 саясий партиянын бир жылдык каттоо мөөнөтү болгон эмес, төрт партиянын программасында шайлоого катышуу тууралуу сөз болгон эмес. Ал эми парламенттик шайлоого катышуу үчүн Шайлоо кодексинин 92-беренесине ылайык, партиялардын саясий программаларында шайлоого катышуу боюнча жобо так жазылыш керек болчу [8. Ошонун негизинде Адилет министрлиги аларды шайлоого катыштырбай койгон.

Демек, 2000-жылдагы шайлоолор Кыргыз Республикасынын Конституциясына 1998-жылы киргизилген өзгөртүүлөргө ылайык өткөрүлгөн. Бул шайлоо пропорционалдык-мажоритардык аралаш система менен өткөн, анда Мыйзам чыгаруу жыйынынын 15%ы партиялык тизмелер боюнча шайланган. Бул партиялардын өнүгүүсүнө түрткү берүү максатын көздөгөн.

Шайлоо алдындагы процесс коомдук уюмдардын жана эл аралык уюмдардын активдүү катышуусу менен коштолгон. Бул этапта партиялардын ролун бекемдөө аракеттери байкалган. Бирок, партиялык тизмелер аркылуу шайланган депутаттар

парламенттин ишин фракциялык негизде жүргүзүүдө кыйынчылыктарга туш болушкан. Партиялардын уюштуруучулук жактан чабалдыгы жана программалык максаттарынын декларативдик мүнөзү менен түшүндүрүлөт.

Корутунду. 1995–2000-жылдардагы парламенттик шайлоолор Кыргызстандын саясий системасын демократиялаштыруу жараянындагы маанилүү баскыч болду. Бирок шайлоо системасындагы кемчиликтер, партиялык түзүмдөрдүн алсыздыгы жана административдик ресурсту кыянаттык менен пайдалануу демократиялык процесстин өнүгүүсүнө тоскоолдук кылган. Бул мезгилдин анализи Кыргызстандын саясий системасын өркүндөтүү жана демократиялык принциптерди бекемдөө үчүн маанилүү сабактарды берет. Демократияны чыңдоо үчүн шайлоо мыйзамдарын өркүндөтүү, партияларды колдоо жана шайлоолордун ачык-айкындуулугун камсыз кылуу зарыл. Андан тышкары, эл аралык стандарттарга шайкеш келген шайлоо процесстерин камсыздоо үчүн реформаларды улантуу маанилүү.

Адабияттар:

1. Автономов А. Основные проблемы формирования партийной системы России // Формирование политической системы России. – М., 1996.
2. Акунов А. Многопартийность и демократия в Кыргызской Республике. Историко-политологический анализ. – Бишкек, 1999.
3. Голосов Г. Партийная система России и стран Восточной Европы. – М.: Весь мир, 1999.
4. Доклад БДИПЧ по парламентским выборам в Кыргызской Республике от 5 и 19 февраля 1995 г.
5. Иманбаев С. О Государственной программе совершенствования избирательной си-

стемы Кыргызской Республики // Бюллетень Центральной избирательной комиссии по выборам и проведению референдума Кыргызской Республики. – 1997. – № 2.

6. Кравченко А.И. Указ. соч. С.280–281.

7. Куртов А. Государственная власть в странах Центральной Азии: QVOVABIS // Центральная Азия и Кавказ. – 2004. – № 1 (31).

8. Конституция Кыргызской Республики. – Бишкек, 1993; Кодекс о выборах Кыргызской Республики. – Бишкек, 1999, 2001, 2007, 2010 гг.

9. Малабаев Дж. История государственности Кыргызстана. – Бишкек: Илим, 1997.

10. Слово Кыргызстана, 22 июня 1994.

11. Слово Кыргызстана, 2 сентября 1994.

12. Слово Кыргызстана, 6 сентября 1994.

13. Слово Кыргызстана, 19 июля 1994.

14. Слово Кыргызстана, 21 октября 1994.

15. Слово Кыргызстана, 28 октября 1994.

16. Слово Кыргызстана, 27 декабря 1994.

17. Слово Кыргызстана, 16 февраля 1995.

18. Указ Президента Кыргызской Республики «О некоторых дополнениях и изменениях порядка выборов депутатов Жогорку Кенеша, вытекающих из решения референдума (всенародного голосования) 22 октября 1994 г. о создании двухпалатного Жогорку Кенеша»; Указ Президента Кыргызской Республики от 27 октября 1994 г. № УП-269 «О подготовке проекта дополнений и изменений в Конституцию Кыргызской Республики в связи с результатами референдума и об образовании Конституционного совещания»;

19. Уилсон Дж. Американское правительство. – М., 1995.

20. Арабаева А. Указ. соч.

21. О ходе подготовки и проведении выборов депутатов двухпалатного парламента Жогорку Кенеша Кыргызской Республики (октябрь 1994 – март 1995 г.). – Бишкек, 1995.

22. Чиналиев У. Реализация принципа разделения властей в современном Кыргызстане. – Киев: Довіра, 1998.

23. Шеримкулов М. Становление и развитие парламентаризма в Кыргызстане. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора политических наук. – Алматы, 1999.

24. Res Publica 14 февраля 1995.